

مقیاس مقدماتی سنجش عقل

رحیم میردریکوندی^۱

چکیده

با توجه به اینکه عقل در فرهنگ و معارف اسلامی و ادبیات دینی ما اهمیت، ارزش و جایگاه ویژه‌ای دارد، ملاک بسیاری از امور، شرط تکلیف و موضوع بسیاری از مسائل فقهی، حقوقی، قضایی و معرفتی است، از این رو، مطالعه علمی و دقیق آن، ساخت ابزار و مقیاسی جدید و بومی برای سنجش آن، اعتباریابی و اثبات روایی این مقیاس و در نهایت، به کارگیری آن در مشاغل و بسیاری از امور دیگر، می‌تواند از ارزش فراوان و ضرورت خاصی برخوردار باشد. این مقاله، با هدف ساخت و ارائه یک مقیاس بدیع اسلامی، برای سنجش و اندازه‌گیری میزان عقل افراد نگاشته شده است. مواد و آیتم‌های خام این مقیاس جدید بر اساس آیات و روایات، تهیه و تدوین گردیده است. میزان روایی آن، به روش خبره به صورت کمی و کیفی، به کمک صاحب‌نظران و متخصصان اسلامی و میزان اعتبار آن، با اجرا روی ۵۳ آزمودنی و به کمک فرمول‌ها و محاسبات آمار توصیفی و استنباطی، از جمله نمودارها، شاخص‌های پراکندگی، روش همبستگی اسپیرمن و پیرسون، آزمون آلفا کرنباخ، آزمون خی دو، آزمون f و سایر آزمون‌های معنادار بودن ضرایب همبستگی، محاسبه و تعیین شده است. پ
کلیدواژه‌ها: عقل، مقیاس سنجش عقل، معارف اسلامی

* استادیار علمی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره). دریافت: ۱۳۸۸۲۳۱ - پذیرش: ۱۳۸۸۳۳۱

مقدمه

همهٔ انسان‌ها به طور فطری کنجکاو و کاوش‌گر آفریده شده‌اند، به همین دلیل انسان همواره به منظور شناخت خویش و ناشناخته‌ها و اسرار حیات و هستی، از هیچ تلاشی فروگذار نکرده است. انگیزه و تلاش مداوم انسان در شناخت هر چه بیشتر خویش و جهان هستی، مناسب‌ترین بستر را برای رشد تفکر، استدلال منطقی و دستیابی به روش‌های علمی فراهم آورده است. انسان برای رسیدن به^۱ اهداف گوناگون در زندگی خویش، دارای ابزارهای متعددی است که شناخت و تمایز این ابزارها، او را به بهره‌مندی بیشتر از آنها هدایت می‌کند. عقل در تربیت دینی، جایگاه رفیع و منیعی دارد. در حوزه روان‌شناسی و تعلیم و تربیت و به طور کلی در زندگی، نقش هوش و عقل بسیار مهم و مورد توجه است؛ چراکه انسان به کمک و با به‌کارگیری این دو عنصرشناختی، می‌تواند زندگی خود را اداره کند و به اهداف خود برسد. از آغاز روان‌شناسی تا کنون، تحقیقات زیادی در مورد هوش صورت گرفته است و روان‌شناسان گوناگون برای سنجش و اندازه‌گیری آن، ده‌ها آزمون را ساخته و یا در دست ساخت دارند. برخلاف هوش، واژه «عقل» تا کنون در حیطه روان‌شناسی، کمتر مورد تحقیق و تدقیق قرار گرفته است. طبیعی است که برای سنجش و اندازه‌گیری آن مقیاس معتبری، به ویژه یک مقیاس بومی اسلامی وجود ندارد. هدف عمده و اساسی این پژوهش، ساخت و ارائهٔ یک مقیاس مقدماتی کاملاً جدید با تکیه بر منابع اسلامی (آیات و روایات) برای سنجش و اندازه‌گیری میزان عقل افراد می‌باشد.

مفهوم عقل

اگرچه عقل در لغت و اصطلاح به معنای قوه شناخت و تشخیص است و از ظاهر منابع دینی و اسلامی نیز به صورت اولیه چنین برداشتی می‌شود، ولی با

نگاهی عمیق، دقیق و همه‌جانبه به آیات و روایات مربوط به عقل و با مطالعه و بررسی دقیق عقل و عاقل و ویژگی‌های آن دو به شیوه استنباطی و اجتهادی، به دست می‌آید که عقل فقط جنبه شناختی و ادراکی ندارد، بلکه دارای جنبه‌های التزامی، کاربردی و ارزشی نیز می‌باشد؛ از این‌رو، تعریف عملیاتی عقل این است: عقل یک نیروی شناختی آمیخته با التزام و تعهد نسبت به کاربردها و ویژگی‌های آن است. بنابراین، شخص عاقل کسی است که هم از قوه درک و شناخت برخوردار است و هم در عمل و زندگی عملی، به آثار و ویژگی‌های مربوط به آن شناخت، ملتزم و متعهد است؛ به عبارت دیگر، می‌توان گفت: عقل از دیدگاه اسلامی، فقط دارای بعد شناختی نیست، بلکه علاوه بر بعد شناختی، دارای بعد انگیزشی (تحریک و تشویق نسبت به عمل خوب و پسندیده و منع و بازدارندگی از عمل زشت و ناپسند) و بُعد کنشی (تعهد و التزام عملی نسبت به اصول، ارزش‌ها و اعمال خوب و پسندیده و دوری‌کردن از کارهای زشت و ناپسند) نیز می‌باشد. با توجه به مفهوم، آثار، کاربردها و ویژگی‌های عقل، بر پایه این تحقیق، میزان عقل هر شخص برابر است با نمره‌ای که از مقیاس سنجش عقل به دست می‌آورد.

طرح تحقیق

پژوهش حاضر که برای بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس سنجش عقل صورت گرفته است، جزء پژوهش‌های توصیفی از نوع همبستگی است. مراد از همبستگی در این پژوهش، همبستگی بین دو یا چند متغیر نیست، بلکه مراد همبستگی بین مواد آزمون با هم و همبستگی هر ماده با کل تست است. در بخش بررسی و مطالعه شاخص‌ها و ویژگی‌های عقل و عاقل، اطلاعات به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری و تحلیل گردیده است.

جامعه آماری، گروه نمونه و روش نمونه‌گیری

در هر پژوهش علمی، جامعه مورد مطالعه که به زبان دقیق‌تر «جامعه آماری» نامیده می‌شود، باید به دقت تعریف و مشخص شود. مقصود از جامعه، مجموعه معینی از اشخاص یا چیزهایی است که دست‌کم دارای یک صفت مشترک می‌باشند. در پژوهش‌های روان‌شناختی، عناصر یک جامعه معمولاً شخص یا اشخاصی هستند که عمل اندازه‌گیری در مورد آنها انجام می‌شود و جامعه، همه عناصری را که با مسئله پژوهش، ارتباط و مناسبت داشته باشند دربرمی‌گیرد. در این پژوهش، جامعه آماری ما اساتید، محققان و اعضای هیأت علمی مؤسسه امام خمینی علیه السلام می‌باشد، که تعداد آنان ۲۵۰ نفر است. حجم گروه نمونه با توجه به ماهیت پژوهش، ۵۳ نفر تعیین گردید. گروه نمونه این پژوهش، گروه در دسترس می‌باشد، که از بین جامعه آماری به روش تصادفی ساده، انتخاب شده است.

ابزار پژوهش

الف. پرسش‌نامه سنجش عقل:

پرسش‌نامه سنجش عقل، برای اولین بار توسط محقق جهت بررسی خصوصیات و ویژگی‌های عقل و عاقل، بر مبنای منابع اسلامی (آیات و روایات) طراحی و ساخته شده است. فرایند ساخت این مقیاس به شرح ذیل است:

۱. شناسایی منابع اسلامی مربوط به عقل و عاقل، به ویژه قرآن و احادیث، دسته‌بندی، اولویت‌بندی و ثبت آنها؛

۲. مطالعه و استخراج شاخص‌ها و ویژگی‌های عقل و عاقل و مقوله‌بندی آنها؛ این مرحله خود دارای زیرمرحله‌هایی به شرح ذیل است:

الف. استخراج تعداد ۱۴۰ شاخص و ویژگی عام مربوط به عقل، از آیات و روایات و دسته‌بندی آنها؛

ب. استخراج تعداد ۱۳۰ شاخص و ویژگی عام و کلی مربوط به عاقل و دسته‌بندی آنها؛

ج. استخراج و استنباط ۳۷۶ شاخص و ویژگی خاص برای عقل و عاقل، از ۲۷۰ ویژگی عام و کلی مربوط به عقل و عاقل؛

د. دسته‌بندی این ۳۷۶ ویژگی برپایه ۷ مؤلفه و محور اساسی به نام‌های محور ارتباط شخص با خدا یا محور ایمان و اعتقاد شامل ۳۷ ویژگی، محور ارتباط شخص با خودش یا محور اخلاق و صفات شخصی با ۱۵۱ ویژگی، محور ارتباط شخص با دیگران یا محور اخلاق و صفات اجتماعی شامل ۹۵ ویژگی، محور ارتباط شخص با دانش و حکمت با ۱۹ ویژگی، محور ارتباط شخص با دین و مذهب شامل ۲۰ ویژگی، محور ارتباط شخص با حق و باطل با ۱۴ ویژگی و در نهایت، محور ارتباط شخص با دنیا و آخرت شامل ۴۰ ویژگی.

۳. ترکیب، ادغام و حذف مشترکات شاخص‌ها و ویژگی‌های عقل و عاقل، به کمک روش استنباط محقق و رساندن این ویژگی‌ها به ۱۸۰ ویژگی، که در نهایت منجر به تهیه یک پرسش‌نامه ۱۸۰ سؤالی ۵ گزینه‌ای، بر اساس مقیاس لیکرت (کاملاً موافق، تا حدودی موافق، نه موافق نه مخالف، تا حدودی مخالف و کاملاً مخالف) گردید؛

۴. پرسش‌نامه تهیه‌شده برای بررسی اولیه و انطباق برداشت‌های محقق در مورد ویژگی‌های عقل و عاقل با آیات و روایات، برای ده نفر از محققان و متخصصان علوم دینی و اسلامی، که در حد اجتهاد بودند ارسال گردید و مورد تأیید آنان قرار گرفت؛

۵. پس از بررسی و اعمال نظر صاحب نظران، پرسش‌نامه نهایی جهت اجرای آزمایشی و بررسی مشخصات روان‌سنجی آن (اعتبار و روایی آن)، آماده گردید. بدین ترتیب، پرسش‌نامه سنجش عقل که شامل ۱۸۰ سؤال از نوع ۵ گزینه‌ای می‌باشد، تهیه گردید. حداقل نمره در این مقیاس، ۱۸۰ و حداکثر آن ۹۰۰ می‌باشد؛ هرچه نمره شخص بیشتر باشد، نشان‌دهنده بهره‌مندی بیشتر وی از ویژگی‌های عقل (میزان عقل) است.

ب - سؤال‌ها و مواد پرستش‌نامه

این آزمون دارای ۱۸۰ جمله کوتاه ۵ گزینه‌ای است. گزینه کاملاً موافق برابر با ۵، تاحدودی موافق برابر با ۴، نه موافق نه مخالف برابر ۳، تاحدودی مخالف برابر با ۲ و کاملاً مخالف برابر ۱ می‌باشد. این مقیاس دارای یک نمره کلی و هفت نمره فرعی (هفت زیر مقیاس) می‌باشد. دامنه تغییرات نمرات در نمره کلی، بین ۱۸۰ تا ۹۰۰ است؛ به عبارت دیگر، بالاترین نمره در این آزمون ۹۰۰ و پایین‌ترین آن ۱۸۰ می‌باشد. بنابراین، کسانی که در این آزمون نمره ۹۰۰ را کسب کنند، از عقلی خیلی بالا (خیلی زیاد) و کسانی که نمره ۱۸۰ را کسب کنند، از عقلی خیلی پایین (خیلی کم) برخوردارند. با توجه به این معیارهای دوگانه، نمره و میزان عقل سایر افراد نیز قابل تعیین و تفسیر است. می‌توان گفت: این آزمون، یک آزمون پیوستاری دامنه‌دار است، که نمرات در آن روی یک پیوستار از ۱۸۰ تا ۹۰۰ ادامه دارد و میزان عقل هر شخص را موقعیت نمره او روی این پیوستار، مشخص می‌کند. روی هم‌رفته می‌توان به کمک و براساس این آزمون، میزان عقل افراد را به ۵ رتبه خیلی بالا، نسبتاً بالا، متوسط و معمولی، نسبتاً پایین و خیلی پایین تقسیم نمود.

زیرمقیاس‌ها یا نمرات فرعی عبارت‌اند از:

۱. محور ارتباط شخص با خدا، شامل ۱۸ ماده (ماده‌های: ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۶۲ و ۱۴۴) و با دامنه تغییراتی ۱۸ تا ۹۰؛
۲. محور ارتباط شخص با خود (محور اخلاق فردی)، شامل ۶۷ ماده (ماده‌های: ۱۴، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۱، ۳۲، ۳۴، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۶۰، ۶۱، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۸۰، ۸۱، ۸۳، ۸۴، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۳، ۹۸، ۱۰۱، ۱۱۰، ۱۴۲، ۱۴۳ و ۱۷۵) و با دامنه تغییراتی ۶۷ تا ۳۳۵؛

۳. محور ارتباط شخص با دیگران (محور اخلاق اجتماعی)، شامل ۶۱ ماده (ماده‌های: ۳۰، ۳۳، ۳۵، ۵۹، ۶۳، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۸، ۷۹، ۸۲، ۸۵، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱ و ۱۶۴) و با دامنه تغییراتی ۶۱ تا ۳۰۵؛

۴. محور ارتباط شخص با دانش و حکمت، شامل ۱۱ ماده (ماده‌های: ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۷۳ و ۱۷۴) و با دامنه تغییراتی ۱۱ تا ۵۵.

۵. محور ارتباط شخص با دین و مذهب، شامل ۱۰ ماده (ماده‌های: ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲ و ۱۶۳) و با دامنه تغییراتی ۱۰ تا ۵۰؛

۶. محور ارتباط شخص با حق و باطل، شامل ۵ ماده (ماده‌های: ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸ و ۱۶۹) و با دامنه تغییراتی ۵ تا ۲۵؛

۷. محور ارتباط شخص با دنیا و آخرت، شامل ۸ ماده (ماده‌های: ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹ و ۱۸۰) و با دامنه تغییراتی ۸ تا ۴۰.

قابل ذکر است: از بین ۱۸۰ ماده مقیاس، ماده‌های: ۶، ۱۲، ۱۸، ۲۴، ۳۳، ۳۸، ۴۰، ۴۳، ۴۷، ۵۵، ۵۸، ۶۴، ۷۲، ۷۸، ۸۴، ۸۷، ۹۳، ۱۰۱، ۱۰۷، ۱۱۱، ۱۱۶، ۱۲۳، ۱۲۷، ۱۳۵، ۱۴۵، ۱۵۰، ۱۵۲، ۱۵۷، ۱۶۰، ۱۶۴، ۱۶۹، ۱۷۵ و ۱۷۶ به تعداد ۳۳ ماده به صورت معکوس نمره‌گذاری شده‌اند.

ج. اعتبار و روایی آزمون

برای محاسبه اعتبار آزمون، از دو روش ثبات درونی (آلفای کربناخ) و دو نیمه‌کردن (اسپیرمن - براون) و برای محاسبه روایی آزمون، از طریق روایی محتوایی (بررسی همبستگی بین صاحب‌نظران) استفاده گردیده است.

روش جمع‌آوری اطلاعات

در بخش مبانی نظری پژوهش، به روش کتابخانه‌ای، داده‌ها و اطلاعات مربوط به عقل از منابع اسلامی (آیات و روایات)، جمع‌آوری و دسته‌بندی گردید. سپس در بخش میدانی، با استفاده از داده‌ها و مبانی نظری مربوط به عقل، که از منابع اسلامی، به ویژه قرآن و احادیث استخراج و دسته‌بندی شدند و با مطالعه کتب روان‌شناسی و روان‌سنجی، به‌ویژه در زمینه ساخت آزمون‌ها، و نیز مطالعه پژوهش‌های گذشته در زمینه آزمون‌سازی، ساخت یک مقیاس سنجش بدیع و جدید برای سنجش عقل، در دستور کار قرار گرفت. در این قسمت، به منظور سنجش و اندازه‌گیری عقل با توجه به تعاریف، آثار و ویژگی‌های عقل و عاقل، آزمونی طراحی و ساخته شد که در بحث طرح تحقیق، به روند ساخت آن اشاره شد. این آزمون محقق‌ساخته، به صورت یک پرسش‌نامه با ۱۸۰ ماده ۵ گزینه‌ای در اختیار آزمودنی‌ها قرار گرفت. داده‌های خام حاصل از تکمیل این پرسش‌نامه‌ها، به کمک برنامه spss و فرمول‌ها و محاسبات آماری مورد بررسی، مقایسه و تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، در بخش نظری برای استخراج، توصیف و دسته‌بندی شاخص‌ها و ویژگی‌های عقل و عاقل، از روش کتابخانه‌ای و بر اساس استنباط‌های محقق از منابع اسلامی استفاده گردید. در بخش دوم، از روش‌های آمار توصیفی، از جمله جداول و نمودارهای آماری، شاخص‌های مرکزی، شاخص‌های پراکندگی، روش همبستگی اسپیرمن و پیرسون و روش‌های آمار استنباطی شامل آزمون‌های معنی‌دار بودن ضرایب همبستگی، آزمون t ، آزمون f و تحلیل واریانس یک‌راهه استفاده گردید.

توصیف و تحلیل داده‌ها

آنچه در این جا مورد بررسی قرار می‌گیرد، شامل دو مرحله است؛ مرحله اول، توصیف داده‌هاست که در آن، داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی، خلاصه و طبقه‌بندی شده و به صورت جدول نشان داده می‌شود، مرحله دوم، تجزیه و تحلیل داده‌ها است که در آن، به کمک تحلیل و تفسیر داده‌ها، به سؤال‌های پژوهش پاسخ داده می‌شود.

الف. توصیف داده‌ها

در این قسمت، اطلاعات جمعیت‌شناختی در قالب جداول آمار توصیفی نشان داده می‌شود. در زیر هر یک از این جداول توضیحات لازم به صورت مختصر بیان می‌گردد. متغیرهای جمعیت‌شناختی عبارت‌اند از سن، میزان تحصیلات حوزوی، میزان تحصیلات دانشگاهی و سوابق علمی (تدریس و تحقیق). نتایج مربوط به این اطلاعات، در جداول زیر آمده است:

۱. سن: توزیع فراوانی آزمودنی‌ها بر اساس سن، در جدول (۱) آمده است.

جدول (۱): فراوانی و درصد آزمودنی‌ها بر حسب سن

سن	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
بی پاسخ	9	16/98	17
زیر ۳۰ سال	1	۱/۸۹	18/9
۳۰ - ۳۵	5	۹/۴۳	28/3
۳۶ - ۴۰	12	22/64	50/9
41 - 45	14	26/42	77/4
بالای ۴۶ سال	12	22/64	100
کل	53	100	

همان گونه که جدول نشان می‌دهد، بالاترین گروه سنی در نمونه مورد مطالعه، ۴۱ تا ۴۵ سال می‌باشد که ۲۶/۴٪ کل را به خود اختصاص داده است. میانگین و انحراف معیار سن، به ترتیب برابر ۳۶/۶۹ و ۵/۰۹ می‌باشد.

۲. تحصیلات حوزوی: توزیع فراوانی آزمودنی‌ها از لحاظ میزان تحصیلات حوزوی، در جدول (۲) آمده است.

جدول (۲): فراوانی و درصد آزمودنی‌ها بر حسب میزان تحصیلات حوزوی

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	تحصیلات حوزوی
3/8	3/77	2	بی پاسخ
9/4	5/66	3	سطح ۲
30/2	20/75	11	سطح ۳
100	69/81	37	سطح ۴
	100	53	کل

همان گونه که جدول بالا نشان می‌دهد، بالاترین میزان تحصیلات حوزوی در نمونه مورد مطالعه، مربوط به سطح ۴ می‌باشد که ۶۹/۸۱٪ کل را به خود اختصاص داده است. میانگین و انحراف معیار تحصیلات حوزوی، به ترتیب برابر با ۱۶/۸ و ۱/۷۴ می‌باشد.

۳. تحصیلات دانشگاهی: توزیع فراوانی آزمودنی‌ها بر اساس میزان دانشگاهی، در جدول (۳) آمده است.

جدول (۳): فراوانی و درصد آزمودنی‌ها بر اساس میزان تحصیلات دانشگاهی

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	تحصیلات دانشگاهی
3/8	3/77	2	بی پاسخ
7/5	3/77	2	کارشناسی
50/9	43/40	23	کارشناسی ارشد
100	49/06	26	دکتری
	100	53	کل

همان گونه که جدول (۳) نشان می‌دهد، بالاترین سطح میزان تحصیلات دانشگاهی در نمونه مورد مطالعه، مربوط به دوره دکتری است که ۴۹/۰۶٪ کل را به خود اختصاص داده است. میانگین و انحراف معیار تحصیلات دانشگاهی، به ترتیب برابر با ۱۹/۹۶ و ۲/۱ می‌باشد.

۴. سوابق علمی: توزیع فراوانی آزمودنی‌ها بر اساس سوابق علمی، در جدول (۴) آمده است.

جدول (۴): فراوانی و درصد آزمودنی‌ها بر حسب سوابق علمی (سابقه تدریس و تحقیق)

سوابق علمی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
بی‌پاسخ	3	۶۶/۵	5/7
۱ - ۵سال	11	۷۵/۲۰	26/4
۶ - ۱۰سال	19	۸۵/۳۵	62/3
۱۱ - ۱۵سال	12	۶۴/۲۲	84/9
۱۶ - ۲۰سال و بالاتر	8	۰۹/۱۵	100
کل	53	100	

همان‌گونه که جدول (۴) نشان می‌دهد بالاترین گروه از لحاظ سوابق علمی، در گروه نمونه افراد با سابقه ۶ تا ۱۰ سال می‌باشند، که ۳۵/۸۵٪ کل را به خود اختصاص داده‌اند. میانگین و انحراف معیار سوابق علمی، به ترتیب برابر با ۹/۷ و ۵/۰۱ می‌باشد.

۵. تجزیه و تحلیل متغیر پژوهشی: توزیع فراوانی آزمودنی‌ها بر اساس میزان نمره پرسش‌نامه سنجش عقل، در جداول (۵) تا (۷) آمده است.

جدول (۵): توزیع فراوانی نمرات آزمودنی‌ها به ترتیب نزولی

نمرات	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
851	1	1.9	1.9
846	1	1.9	3.8
836	1	1.9	5.7
829	1	1.9	7.5
822	1	1.9	9.4
820	1	1.9	11.3

13.2	1.9	1	816
15.1	1.9	1	814
17.0	1.9	1	813
18.9	1.9	1	812
20.8	1.9	1	810
22.6	1.9	1	803
24.5	1.9	1	801
26.4	1.9	1	796
30.2	3.8	2	794
34.0	3.8	2	792
35.8	1.9	1	784
39.6	3.8	2	781
41.5	1.9	1	780
45.3	3.8	2	776
49.1	3.8	2	772
50.9	1.9	1	770
52.8	1.9	1	763
54.7	1.9	1	754
56.6	1.9	1	752
60.4	3.8	2	749
62.3	1.9	1	742
64.2	1.9	1	732
66.0	1.9	1	727
67.9	1.9	1	726
69.8	1.9	1	725
73.6	3.8	2	719

75.5	1.9	1	718
77.4	1.9	1	714
79.2	1.9	1	709
81.1	1.9	1	708
83.0	1.9	1	689
84.9	1.9	1	688
86.8	1.9	1	685
88.7	1.9	1	681
90.6	1.9	1	679
92.5	1.9	1	675
94.3	1.9	1	673
96.2	1.9	1	672
98.1	1.9	1	619
100.0	1.9	1	582
	100.0	53	جمع

همان گونه که جدول نشان می‌دهد، بالاترین نمره ۸۵۱ و پایین‌ترین نمره ۵۸۲ می‌باشد.

جدول (۶): طبقه بندی نمره کل

میزان عقل	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
خیلی کم	۰	۰	۰
کم	۰	۰	۰
متوسط	۱	۱/۹	۱/۹
زیاد	۲۴	۴۵/۳	۲۷/۲
خیلی زیاد	۲۸	۵۲/۸	۱۰۰

دامنه تغییراتی نمره کل در مقیاس سنجش عقل، بین ۱۸۰ تا ۹۰۰ است. در این تحقیق، این دامنه به ۵ طبقه تقسیم شده است: ۱۸۰ تا ۳۲۴ با کد ۱ به معنای خیلی کم، ۳۲۵ تا ۴۶۸ با کد ۲ به معنای کم، ۴۶۹ تا ۶۱۲ با کد ۳ به معنای

متوسط، ۶۱۳ تا ۷۵۶ با کد ۴ به معنای زیاد و ۷۵۶ تا ۹۰۰ با کد ۵ به معنای خیلی زیاد. همان‌گونه که از جدول (۶) نمایان است، ۱/۹٪ آزمودنی‌ها دارای میزان عقل متوسط، ۴۵/۳٪ زیاد و ۵۲/۸٪ دارای میزان عقل خیلی زیاد هستند و هیچ کدام در سطح کم یا خیلی کم نیستند. تحلیل ما این است که آزمودنی‌ها به علت سن نسبتاً بالا، تحصیلات عالی و آشنایی با مفاهیم و منابع اسلامی، از این آزمون نمره متوسط به بالا گرفته‌اند. احتمال ضعیف دیگر این است که آنها در انتخاب گزینه‌ها، صداقت لازم را نداشته‌اند و برای اینکه خود را خوب نشان دهند، گزینه‌های متوسط به بالا را انتخاب کرده‌اند.

جدول (۷): توصیف نمره کل بر حسب کوچکترین، بزرگترین، میانگین و انحراف استاندارد

کشیدگی		چولگی		واریانس	انحراف استاندارد	میانگین	حداکثر	حداقل
.644	.211	.327	-.651	3427.355	58.54362	754.3774	851.00	582.00

جدول (۷) نشان می‌دهد، بالاترین نمره ۸۵۱، پایین‌ترین نمره ۵۸۲، میانگین ۷۵۴ و انحراف استاندارد ۵۸/۵۴ می‌باشد.

ب. تجزیه و تحلیل داده‌ها

برای بررسی و محاسبه میزان اعتبار و روایی مقیاس سنجش عقل، باید از تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌ها استفاده نمود. در این پژوهش با دو سؤال اساسی روبه رو هستیم:

۱. میزان اعتبار مقیاس سنجش عقل چقدر است؟
 ۲. میزان روایی مقیاس سنجش عقل چقدر است؟
- سؤال اول: میزان اعتبار مقیاس سنجش عقل چقدر است؟

برای تجزیه و تحلیل سؤال اول و جواب به آن، یعنی محاسبه اعتبار آزمون، از روش آلفا کرنباخ و روش دونیمه کردن استفاده شده است، که نتایج آن در جدول‌های (۸) تا (۱۰) آمده است.

جدول (۸): نتیجه آزمون آلفا کرنباخ برای کل مقیاس

مقدار آلفا کرنباخ	تعداد آیتم
۰/۹۶۹	180

همان گونه که در جدول (۸) مشاهده می‌شود، مقدار آلفا برابر با ۰/۹۶ است. با توجه به مقدار آلفا که بیشتر از ۰/۷ است، می‌توان گفت: مقیاس ما از اعتبار لازم برخوردار است؛ به عبارت دیگر، می‌توان گفت: آزمون، میزان عقل شخص را می‌سنجد و مقیاس اعتبار دارد.

جدول (۹): نتایج روش دونیمه کردن برای محاسبه اعتبار مقیاس

نیمه‌ها	مقدار آلفا	تعداد آیتم
نیمه ۱	۰/۹۳۹	۹۰
نیمه ۲	۰/۹۴۶	۹۰
مقدار اسپیرمن براون	۰/۹۳۱	۱۸۰

همان گونه که جدول (۹) نشان می‌دهد، مقدار آلفا در نیمه اول برابر با ۰/۹۳ و در نیمه دوم برابر با ۰/۹۴ است، که گویای اعتبار مقیاس است. همان گونه که مشاهده می‌شود، مقیاس ساخته شده دارای اعتبار کافی بین ۰/۹۳ و ۰/۹۴ می‌باشد. با توجه به اینکه این مقیاس به روش استنباط محقق به ۷ مؤلفه (۷ زیر مقیاس) تقسیم‌بندی شده است، اعتبار آزمون برای ۷ مؤلفه نیز محاسبه شده و نتایج آن در جدول (۱۰) آمده است.

جدول (۱۰): نتایج آزمون آلفا کرنباخ برای اعتبار هفت مؤلفه آزمون

شماره مؤلفه	عنوان مؤلفه‌ها	تعداد ماده	مقدار آلفا کرنباخ
۱	ارتباط شخص با خدا	۱۸	۰/۷۸۴
۲	ارتباط شخص با خود (اخلاق فردی)	۶۷	۰/۹۳۱

۰/۹۲۴	۶۱	ارتباط شخص با دیگران(اخلاق اجتماعی)	۳
۰/۵۳۶	۱۱	ارتباط شخص با دانش و حکمت	۴
۰/۶۶۱	۱۰	ارتباط شخص با دین و مذهب	۵
۰/۷۶۴	۵	ارتباط شخص با حق و باطل	۶
۰/۷۹۶	۸	ارتباط شخص با دنیا و آخرت	۷

اگر مقدار آلفا در هر مؤلفه کمتر از ۰/۷ باشد، آن مؤلفه از اعتبار لازم برخوردار نیست و اگر بیشتر از ۰/۷ باشد، از اعتبار لازم برخوردار است. با توجه به این نکته و با مشاهده جدول (۱۰) به این نتیجه می‌رسیم که مؤلفه‌های ۱، ۲، ۳، ۶ و ۷ دارای اعتبار لازم هستند.

در مؤلفه ۵ (ارتباط فرد با دین و مذهب)، چون مقدار آلفا برابر با ۰/۶۶ است، این مؤلفه از اعتبار ضعیف و پایینی برخوردار است. با حذف ماده ۱۵۶ (اهل تهجد و شب‌زنده‌داری هستم)، مقدار آلفا در این مؤلفه با گردکردن به ۰/۷ می‌رسد، که در این صورت از اعتبار لازم برخوردار می‌شود.

در مؤلفه ۴ (ارتباط فرد با دانش و حکمت)، چون مقدار آلفا برابر با ۰/۵۳ است، بنابراین در مرحله اول از اعتبار لازم برخوردار نیست. این امر نشان می‌دهد آزمودنی‌های ما برداشت‌های یکسانی از ماده‌های این مؤلفه ندارند. اگر بخواهیم این مؤلفه نیز دارای اعتبار لازم باشد، باید اصل سؤالات (ماده‌ها) را تغییر دهیم؛ از این‌رو، پیشنهاد می‌شود در تحقیقات بعدی، ماده‌های این طیف تغییر کند.

سؤال دوم: میزان روایی مقیاس سنجش عقل چقدر است؟

برای محاسبه روایی آزمون، از روش روایی محتوایی استفاده شده است، به این معنا که مقیاس ۱۸۰ ماده‌ای با ۵ گزینه کاملاً مربوط، نسبتاً مربوط، متوسط، نسبتاً نامربوط و کاملاً نامربوط در اختیار ۱۶ نفر از کارشناسان و صاحب‌نظران متون و مباحث اسلامی قرار گرفت و از آنها تقاضا شد میزان ارتباط هر ماده با سنجش

عقل را با انتخاب یکی از گزینه‌های پنج‌گانه تعیین کنند. نتایج ارزیابی و داوری این کارشناسان، به ترتیب به کمک آزمون f و آزمون ۲، در جدول‌های (۱۱) و (۱۲) منعکس شده است.

جدول (۱۱): مقایسه نمره داوران در ارتباط با مقیاس بر اساس آزمون f

سطح معناداری	f مقدار	میانگین	تعداد	
		827.5000	2	1.00
		885.0000	1	2.00
		871.0000	1	3.00
.893	.337	864.0000	1	4.00
		851.0000	1	5.00
		849.0000	1	6.00
		846.0000	1	7.00
		840.0000	1	8.00
		835.0000	1	9.00
		820.0000	1	10.00
		803.0000	1	11.00
		770.0000	1	12.00
		738.0000	1	14.00
		702.0000	1	15.00
		699.0000	1	16.00
		814.2500	16	جمع کل

همان گونه که جدول (۱۱) نشان می‌دهد، سطح معناداری بر اساس آزمون f برابر با ۰/۸۹ است، که بیان‌گر این است بین نمره داوران در ارتباط با مقیاس، اختلافی وجود ندارد و تمامی ۱۶ نفر، نمره یکسانی به مقیاس داده‌اند؛ به عبارتی دیگر، مقیاس از نگاه ۱۶ نفر داور، از روایی لازم برخوردار است.

جدول (۱۲): نتایج آزمون ۲ برای بررسی همخوانی بین ۱۶ کارشناس در پاسخ به سؤالات آزمون

مقدار ای اسه	درج آزادی	داری
16.000	15	.382

همان گونه که جدول (۱۲) نشان می‌دهد، سطح معناداری ۰/۳۸ است، که چون بیشتر از ۰/۰۵ می‌باشد، بیان‌گر عدم ارتباط بین دو متغیر (پاسخ‌ها و پاسخ‌گویان) است و معنایش این است: از نگاه داوران، مقیاس از روایی لازم برخوردار است و تمام داوران ما، مقیاس را یکسان ارزیابی نموده‌اند.

نتایج فرعی: محاسبه همبستگی هر ماده با کل تست

در آخرین مرحله از تحلیل داده‌ها، میزان همبستگی هر ماده با کل تست، مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. جدول مربوط به این بررسی، که به علت گسترده‌بودن از نمایش آن خودداری می‌شود، نشان می‌دهد تعداد ۲۶ ماده از ۱۸۰ ماده مقیاس، یا فاقد همبستگی هستند و یا از همبستگی ضعیفی برخوردارند؛ از این‌رو، برای استفاده از این مقیاس در تحقیقات آینده، پیشنهاد حذف آنها از مقیاس ۱۸۰ ماده‌ای داده می‌شود. این مواد به ترتیب عبارت‌اند از:

۱، ۲، ۵، ۷، ۱۰، ۱۳، ۲۷، ۳۳، ۴۸، ۵۱، ۵۴، ۶۵، ۷۱، ۹۷، ۱۰۲، ۱۱۱، ۱۱۶، ۱۲۱، ۱۳۳، ۱۴۵، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۶۴، ۱۷۱، ۱۷۳، و ۱۷۴.

نتیجه‌گیری

مقیاس سنجش عقل، یک مقیاس اسلامی جدید و بومی است که برای اندازه‌گیری و سنجش میزان عقل اشخاص توان و کاربرد لازم را دارد و از ارزش علمی مطلوبی برخوردار می‌باشد. این مقیاس که با نگاه کاملاً اسلامی و با جهت‌گیری مذهبی و بر پایه‌های علمی و روان‌سنجی ساخته و ارائه گردیده است، می‌تواند در پژوهش‌های علمی اسلامی و سایر پژوهش‌های انسانی - اجتماعی، مورد استفاده قرار گیرد. همان گونه که برای هر پژوهشی کاربردهای

علمی، تربیتی، آموزشی و یا حتی غیرآموزشی وجود دارد، برای پژوهش حاضر نیز می‌توان به کاربردهای زیر اشاره کرد:

- مورد اول، جنبه دانش‌افزایی پژوهش می‌باشد.
- این تحقیق می‌تواند به عنوان یک منبع، مبنا و پایه نظری تحقیقات مشابه بعدی، که در مورد عقل انجام می‌گیرد، مورد استفاده قرار گرفته و راه را برای تحقیقات آینده، صاف و هموار نماید.
- به کمک این تحقیق و نتایج آن می‌توان عقل را آسیب‌شناسی نموده در سالم سازی، رشد و تقویت عقل اشخاص به آنها کمک کرد.
- با استفاده از مقیاس ساخته شده می‌توان میزان عقل اشخاص را تعیین نمود.
- به کمک این مقیاس می‌توان عقل اشخاص را از دیدگاه تفاوت‌های فردی، نژادی، فرهنگی، سنی، جنسیتی، تحصیلاتی و مانند اینها، مورد مطالعه و مقایسه قرار داد.
- در محاکم حقوقی و قضایی، در مسائل فقهی و معرفتی، در سازمان‌ها و نهادهای دولتی، در بحث مشاغل، تولید و صنعت، در بحث‌ها و موضوعات شناختی و روان‌شناختی و سایر امور و حوزه‌ها می‌توان از این مقیاس استفاده کرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. غلامعلی افروز و حیدرعلی هومن، روش تهیه آزمون هوش، ص ۹.
۲. عباس هومن، راهنمای عملی پژوهش‌های تربیتی، ص ۲۷۲.
۳. حیدر علی هومن، پایه‌های پژوهش در علوم رفتاری، ص ۹.

منابع

- آلن، جی. مری وین، ام. وندی، *ی بر نظریه‌های اندازه ری روان* (علی دلاور، تهران)
- آمدی تمیمی، عبدالواحد *غررالحکم و دررالکلم*، بیروت، دارالکتب العلمیه، بیروت.
- ابن ابی الحدید، عبدالحمید، *شرح نهج البلاغه*، بیروت، دارالکتب العلمیه، بیروت.
- ابن شعبه حرانی، حسن، *تحف العقول با شرح و ترجمه فارسی*، تهران اسلامیه، تهران.
- ابن منظور، محمد، *لسان العرب*، بیروت، سسه احیاء تراث عربی، بیروت.
- اسلامی، محسن، *رابطه عقل و قلب در قرآن* پایان ارشناسی ارشد الهیات و معارف، قم، امام خمینی ☞
- افروز، غلامعلی و حیدرعلی *روش تهیه آزمون هوش* تهران دانشگاه تهران، چ دوم، تهران.
- الصالح، صبحی، *نهج البلاغه*، بیروت []
- امین‌زاده، محمدرضا، *عقل در نظام دین* انصاری، تهران، امیر.
- ایمانی، محسن، *روان‌شناسی و سنجش در علوم تربیتی و روان*، تهران رهیافت، تهران.
- ریاض، ناصر و هم‌اران، *روان‌شناسی رشد با تکرش به منابع اسلامی* تهران، تهران.
- پاشا شریفی، حسن و نجفی زند، جعفر، *روش‌های آماری در علوم رفتاری*، تهران سخن، چ هشتم، تهران.
- *اصول روان‌سنجی و روان‌آزمای*، تهران رشد، چ سوم، تهران.
- ثرندای، ال. رابرت، *روان‌شناسی*، تهران، تهران دانشگاه تهران، تهران.
- جعفری، اباذر، *مفهوم عقل در "ناب العقل و الجهل اصول"* یاد بر شرح ملاصدرا پایان ارشناسی ارشد الهیات و معارف، امام خمینی ☞
- جوادی آملی، عبدالله، *منزلت عقل در هندسه معرفت دینی* اسراء، تهران.
- چورمقی، محسن، *ارز ده‌های عقل نظری و عقل عملی* پایان ارشناسی ارشد فلسفه، قم، قم.
- آموزشی پژوهشی امام خمینی ☞
- زاده، رمضان و مداح، محمد *روش‌های آماری در علوم رفتاری*، تهران نشر ویرایش، چ دوم، تهران.
- زاده، رمضان، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری (راهنمای عملی تحقیق)*، تهران ساوالان، چ دوم، تهران.

- رسالت عقل از دیدگاه قرآن پایان ارشناسی ارشد رشته الهیات و معارف اسلامی، ق. آموزشی پژوهشی امام خمینی ☞
- حسینیان، محمدجعفر، روش پژوهش، فجر ولایت،
- دلاور، علی، احتمالات و آمار، کاربرد در روان‌شناسی و علوم تربیتی، تهران رشد، چ ازدهم،
- دهخدا، ا. ماه دهخدا، تهران دانشکده ادبیات دانشگاه تهران،
- رحیمی اردستانی، مصطفی، ترجمه المنجد، تهران
- رشیدپور، مجید، رشد عقلی، تهران انجمن اولیا و مربیان، چ سوم،
- سالاری‌فر، محمدرضا و هم اران، «مبانی نظری مقیاس‌های دینی» در: گزیده مقالات همایش مبانی نظری و روان‌سنجی مقیاس‌های دینی، قم و تهران پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،
- سرمد، زهره، بازرگان، عباس و حجازی، الهه، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، تهران آگاه، چ دوازدهم،
- سیدعباس‌زاده، میرمحمد، روش‌های علمی تحقیق در علوم انسانی ارومیه، دانشگاه ارومیه،
- یخ الاسلامی، سید گفتار امیرالمومنین، ترجمه غررالحق (انصاریان، چ چهارم،
- تفسیر المیزان بیروت، مؤسسه علمی مطبوعات، ق.
- عزیزی، عباس، نهج البلاغه موضوعی، تهران صلاة
- عیسوی، عبدالرحمن، آشنایی با مقدمات روش تحقیق در روان، و تحقیق نجیب الله
- نوری، قم آموزشی پژوهشی امام خمینی ☞
- غفاری ساروی، حسین، عقل در آینه نقل، ساری، شوق،
- قمی، شیخ عباس، سفینه البحار، اسوه، چ دوم، ق.
- اپلان، ام. روبرت و سا وزو، پ. دنیس، روان‌آزمایی علی دلاور و هم اران، تهران
- ارسباران،
- رلینجر، ان. فرد، مبانی پژوهش در علوم رفتاری حسن پاشاشریفی و جعفر نجفی زند، تهران
- آوای نور،
- بن یعقوب، اصول و شرح محمدباقر مره‌ای، تهران، اسوه،
- ورتز، نورمن، مقدمه ای بر آمار در علوم اجتماعی الله تیموری، تهران نی، چ چهارم،
- گراث، گری و مارنات، راهنمای سنجش روانی حسن پاشاشریفی و محمدرضا نی‌خو، تهران
- رشد، چ دوم،